

הרב אריה שמרן
ראש מכון הלכה ברורה

ברורים בגדר קדושת הארץ

ראשי פרקים

א. קדושה ראשונה וקדושה שנייה

1. פסק הרמב"ם
2. קשיים בפסק הרמב"ם
3. ישראל נפקדו בזמן מרדכי ואסתר
4. תרומה בזמן הזה דרבנן
5. הרמב"ם פוסק כרבנן דרבי יוסי
6. ההבדל בין קדושה ראשונה לשנייה
7. שיטת הראב"ד

ב. דרך ההקדשה

1. האם נחוץ מעשה מקדש
2. המחלוקת בירושלמי
3. מעשה ההקדשה
4. דעת הרמב"ם

ג. בזמן הזה

1. הראב"ד והרמב"ם
2. שיטת התוספות
3. כיבוש יחיד
4. סיכום

א. קדושה ראשונה וקדושה שנייה

1. פסק הרמב"ם

במסכת יבמות (דף פב עמוד ב) ובמסכת נידה (דף מו עמוד ב) נדונה השאלה האם תרומה בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן. ומבואר שיש מחלוקת בדבר בין רבנן לרבי יוסי. לענין זה מובאת הברייתא של סדר עולם שבה נדרש הפסוק "אשר ירשו

אבותיך וירשתה" - ירושה ראשונה ושנייה יש להן, ושלישית אין להן, מכאן שקדושה שנייה נתקדשה לשעתה ולעתיד לבוא, ובדרך זו מסביר רבי יוחנן מדוע התרומה בזמן הזה היא מדאורייתא, דהיינו לפי רבי יוסי.

רש"י מפרש שירושה ראשונה היא בימי יהושע ושנייה בימי עזרא, שכאשר גלו לראשונה בטלה קדושת הארץ, אבל שלישית אין להם כיון שהירושה השנייה לא בטלה בגלות טיטוס.

לכאורה הרמב"ם פוסק כרבי יוסי, שכן כך הוא כותב בהלכות תרומות פרק א הלכה ה: "כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה כיון שגלו בטלה קדושתן, שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קדושה לשעתה ולא קדושה לעתיד לבוא. כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ, קידשוה קדושה שנייה העומדת לעולם לשעתה ולעתיד לבוא".

2. קשיים בפסק הרמב"ם

דברים ידועים אלו של הרמב"ם קשים מכמה טעמים.

לא נתבאר המקור לחילוק שבסברה שבין שתי הקדושות, ואדרבה ראוי לומר להיפך, שהקדושה הראשונה היתה יותר חזקה משום שבאה בעקבות מלחמה של כל ישראל על כיבוש הארץ וגם היתה מלווה בהתנחלות כוללת ומקיפה, מה שאין כן בקדושה השנייה שהיתה בימי עזרא שלא היתה על ידי כיבוש אלא על ידי עליה וחזקה בהסכמת שליט הארץ בעת ההיא. ועוד חולשה יש בה בקדושה השנייה שלא היתה בהמון עם אלא על ידי חלק ממנו, אותם שעלו בימי זרובבל ועזרא.

יתר על כן, הרמב"ם עצמו כותב בהלכה ב: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות שכיבש אותן מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל". תנאים אלו הרי לא נתמלאו בזמן עזרא - כיבוש לא היה, ואף רוב ישראל לא היו שם, שכן כך אומרת הגמרא במסכת נידה: "וכי אסקינהו עזרא לא כולהו סליק".

3. ישראל נפקדו בזמן מרדכי ואסתר

אמנם לגבי ההערה האחרונה ראוי לציין את דברי הרמב"ן בחידושו לתחילת מסכת מגילה, שכבר בזמן אסתר ומרדכי נפקדו ישראל ועלו לארץ ברשיון כורש, עד שאנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל כבר היו שם, ושוב לא עלו אלא מעטים עם עזרא. אבל דבריו צריכים עיון, מפני שבפשטות לא משמע כך מכל המקורות, כמו במסכת ערכין (דף לב עמוד ב) כשהגמרא דנה כיצד יתכן שהיו יובלות בזמן בית שני, וזה לשונה: "השתא משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשה בטלו

יובלות, עזרא דכתיב ביה כל הקהל כאחד ארבע ריבוא אלפיים ושש מאות וששים (42660) הוה מניז”

גם התוספות במסכת נידה (בדיבור המתחיל לא כולהו) עומדים על הקושי שיש מהסוגיא שם על מה שפירש רבנו תם, שהיובל נוהג בבית שני אף על פי שלא היה “ביאת כולכם”, והם מתרצים את שיטתו שמקצת כל השבטים עלו, ודי בכך כדי לקדש את היובל אף על פי שלא היו רוב ישראל.

אכן בירושלמי שביעית (פרק ו הלכה א) נדרש הפסוק “והטיבך מאבותיך” ללמד על הקדושה בבית שני שחזקה וגדולה היא מהקדושה הראשונה בכך שכמה תנאים שהתחייבו להיות בראשונה לא היו חייבים להיות בשנייה, כמו עול מלכות שהיה עליהם בזמן הקדושה השנייה, ועוד, ומכאן יש הסבר לחלות הקדושה בזמן בית שני. עם זאת, על שיטת הרמב”ם עדיין קשה, שלא מובן מי הכריחו להסביר את החילוק שבין שתי הקדושות בדרך של סברה, בעוד שממשמעות הגמרא יוצא שזו גזרת הכתוב שיש שתי קדושות, אחת שתתבטל והשנייה שתמשיך אף לאחר החורבן.

4. תרומה בזמן הזה דרבנן

מלבד כל האמור, ידועים דברי הרמב”ם בסוף פרק א בהלכות תרומות, שם הוא כותב: “התרומה בזמן הזה ואפילו במקום שהתחייק עולי בבל ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהם, שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל ובזמן שהיו כל ישראל שם וכו”.

דבריו קשים, שכן ההלכה האחרונה סותרת לכאורה את מה שכתב בתחילה, שהקדושה השנייה קדשה לעתיד לבוא, וכך משיג עליו כבר הראב”ד בהשגותיו.

5. הרמב”ם פוסק כרבנן דרבי יוסי

המסקנה העולה מכל זה היא, שאין דברי הרמב”ם בתחילה על תוקפה של הקדושה השנייה מבוססים על הדרשה של רבי יוסי בברייתא של סדר עולם. נראה יותר שהוא פוסק דווקא כחכמים אשר חולקים על רבי יוסי ודרשתו, ולדידם מובנת המסקנה שהתרומה בזמן הזה מדרבנן.

יתירה מזו, לפי שיטתו נמצינו למדים שאפילו בימי עזרא, דהיינו בכל ימי בית שני, נהגה התרומה רק מדבריהם מאחר ולא היתה ביאת כולכם, שהיא בעצם אחד התנאים להקדשת הארץ, כמבואר בדבריו הקודמים, שתהא מדעת רוב ישראל.

6. ההבדל בין קדושה ראשונה לשנייה

גם לאחר קבלת המסקנה הזו צריכים אנו להבין את פשר דבריו של הרמב"ם בהלכה ה, בקשר להבדל שבין שתי הקדושות, שדווקא השנייה קדשה לעתיד לבוא, מהו המקור ומהו הטעם.

נראה שהמקור הוא לפי המבואר שהתרומה בזמן הזה מדרבנן, כלומר, שלא נשתנה הדין גם לאחר החורבן לגבי קיום המצוות התלויות בארץ, מה שאין כן לאחר חורבן בית ראשון שלא היה חיוב כלל במצוות אלו.

כך מוכח מעצם הדבר שלמאן דאמר שקדושה הראשונה בטלה, היו צריכים לקדושה שנייה שתקדש, כמבואר במסכת ערכין (דף לב עמוד ב): "תניא, רבי ישמעאל ב"ר יוסי, למה מנו חכמים את אלו, שכשעלו בני הגולה מצאו אלו וקידשום, אבל ראשונות בטלו משבטלה קדושת הארץ, קסבר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא". דבר זה מוסכם שקידשו את הארץ בקדושה שנייה, ואם גם לאחר חורבן בית ראשון נשאר החיוב מדרבנן בשביל מה היו צריכים לקדושה שנייה אשר בלאו הכי אינה אלא מדרבנן. בעל כורחנו נמצינו למדים שלאחר חורבן בית ראשון פסקה הקדושה לענין החיוב במצוות.

כיוצא בזה אתה למד מהגמרא במסכת חולין (דף ו עמוד ב), מעדותו של רבי יהושע בן זרוו על בית שאן שהתירה רבי על פי מה שמתבאר בהמשך, שלא נתקדשה בקדושה שנייה. הרי מוכח שכל מקום שלא נתקדש בקדושה שנייה אינו חייב בכלום, אף לא בתרומה מדרבנן, משום שכאשר בטלה קדושה ראשונה נתבטלה לגמרי. מה שאין כן לאחר החורבן של בית שני שהחיוב בתרומה מדרבנן במקומו עומד.

זהו, אפוא, המקור לדברי הרמב"ם באשר לחילוק שבין שתי הקדושות, ונראה שאת טעמו הוסיף מסברה על פי המציאות, שכיוון שקדושה שנייה היתה מתחילה על ידי חזקה והתיישבות כשישראל נמצאים תחת שלטון זר הרי לא נשתנה דבר גם לאחר החורבן, שכן העם המשיך לחיות בארץ, ואין סיבה לומר שיתבטל החיוב שהיה מדרבנן מתחילה, מאז עלית עזרא.

שונה ממנה הקדושה הראשונה שהיתה מתחילה מדאורייתא, וכיון שנתבטלה עם ביטול השליטה בארץ לא היתה סיבה לחדש חיוב מדרבנן למצוות התלויות בארץ דווקא לאחר החורבן והגלות.

7. שימת הראב"ד

כל זה לשיטת הרמב"ם, אבל הראב"ד משיג עליו כאמור, וכותב: "דהא קיימא לו כרבי יוחנן דאמר ביבמות תרומה בזמן הזה דאורייתא" וכו'. הרי שסובר כמותו

שתרומות ומעשרות מדאורייתא, ואולם כידוע אין זה מחייב לגבי המצוות האחרות התלויות בארץ כמו שביעית, וכמדומה שהראב"ד עצמו סובר שאינה נוהגת בזמן הזה מדאורייתא ודן בשאלה האם היא נוהגת מדרבנן, והדברים ארוכים (עיין בירור הלכה למסכת גיטין דף לו עמוד א ציון ט"ז).

ב. דרך הקדושה

1. האם נחוץ מעשה מקדש

בגמרא בחולין (דף ז עמוד א) למדנו הא דאמר רבי שמעון בן אליקים משום רבי אלעזר בן פדת שאמר משום רבי אלעזר בן שמוע: "הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל". ופירש רש"י: הרבה כרכים כבשו עולי מצרים וקידשום בקדושת הארץ, ולא כבשום עולי בבל לקדשם בשנייה וכו'".

נוסח הדברים לפי רש"י הוא שהכל תלוי במה שכבשו או שלא כבשו, ומשמע שכאשר כבשו אין הקידוש תלוי בדעתם אלא נעשה מאליו כתוצאה מהכיבוש.

לעומת זאת מצינו בפירוש רבנו גרשום על הדף שיש לו גרסא אחרת והיא: "ולא קידשום עולי בבל... והניחום שלא קידשום" וכו'. משמע שאפילו אם כבשו או התיישבו במקום מסוים, עדיין אין הקדושה חלה מאליה עד שיקדשו במעשה או בדיבור.

ברומה לזה למדנו במסכת יבמות דף פב עמוד ב בדברי התוספות (סוף דיבור המתחיל ירושה): "ועוד אר"י מתוך הירושלמי... כיון שגלו נפטרו... ולא היה חובה להם לקדש את כל ארץ ישראל".

מפורש בדבריהם שקדושת הארץ תלויה ברצונם לעשות מעשה הקדשה.

2. המחלוקת בירושלמי

נושא זה נדון גם בפרוש הר"ש למסכת שביעית (פרק ו משנה א) על פי הירושלמי, שם מובאת מחלוקת בענין ההתחייבות במצוות התלויות בארץ בזמן עזרא.

רבי יוסי בר חנינא אמר דבר תורה נתחייבו דכתיב "והביאך ה' אלוקיך" וגו', אבותיכם לא נתחייבו עד לאחר יד שנים, ואתם כיון שנכנסתם נתחייבתם. אבל רבי אליעזר אמר שמאליהם קבלו עליהם את המעשרות.

הר"ש מסביר את המחלוקת לפי המסקנה שלפי רבי יוסי בר חנינא נצטוו לקדש מדבר תורה, ולרבי אליעזר לא נצטוו, אך כיון שקידשו התחייבו דבר תורה. לפי

דבריו יוצא שלכולי עלמא צריכים למעשה הקדשה מלבד עצם ההתיישבות והחזקה, ומה שנאמר על אותם כרכים שהניחו ולא קדשו שלא היו צריכים לקדש, הכוונה רק לפי רבי אליעזר.

אולם ניתן לפרש את המחלוקת לפי פרוש רש"י שרבי יוסי בר חנינא סובר שנתחייבו במעשרות על ידי עצם ישיבתם אף בלי מעשה של הקדשה ואתם כרכים שלא נתקדשו היה זה מפני שלא כבשום.

פרוש זה מתאים יותר ללשונו של רבי יוסי בר חנינא, אשר אמר שכיוון שנכנסו נתחייבו, כלומר שהכניסה לבדה מחייבתם.

מאידך גיסא מלשונו של רבי אליעזר יוצא שהוא סובר שהכניסה כשלעצמה אינה מחייבת עד שיעשו מצידם מעשה של הקדשה.

נמצא לפי זה, שמחלוקת הגרסאות לגבי מה שנאמר על אותם כרכים שהניחו היא מחלוקת האמוראים בירושלמי, שרבי יוסי בר חנינא פירש שהניחום ולא כבשום, ואילו רבי אליעזר פירש שהניחום ולא קידשום.

3. מעשה ההקדשה

אמנם צריכים אנו עדיין לביאור לפי דעת הסוברים שקדושת הארץ חלה על ידי איזה מעשה, מה טיבו של אותו מעשה שלא נתבאר בשום מקום. לגבי ירושלים והעזרות למדנו במסכת שבועות את סדר ההקדשה, אך לא מצינו סדר כזה לגבי הארץ כולה.

עם זאת ניתן להניח שאי אפשר היה לעשות מעשה הקדשה אלא בזמן עזרא, שתקופתו היא הנקראת ירושה שנייה. ואולי גם לדעת הסוברים שהקדושה באה מאליה על ידי החזקה אין זה אלא על ידי החזקה כפי שהיתה בזמן עזרא, ובדרך זו ניתן להבין היאך התיר רבי את בית שאן אף על פי שמסתבר שבאותה תקופה ישבו שם יהודים, ועדיין צריך עיון.

4. דעת הרמב"ם

דעת הרמב"ם נראית די מבוארת שאין הארץ מתקדשת על ידי מעשה, וכך זה בקדושה ראשונה כמו בקדושה שנייה.

ראשית, יש להוכיח זאת ממה שאינו מפרט מהו סדר ההקדשה, אך מלבד זה מבואר בדבריו שארץ ישראל היא מה שכובש מלך ישראל מדעת רוב ישראל ותו לא, ושוב הוא מדגיש שקדושה ראשונה היתה מפני הכיבוש בלבד.

לגבי קדושה שנייה הוא כותב שהקדושה נקבעת לפי החזקה, ומפרש את הדין של אותם מקומות שלא קדשו, שהוא מפני שלא החזיקו בהם. הרי משמע שאם היו מחזיקים היו מתקדשים מאליהם.

ג. בזמן הזה

1. הראב"ד והרמב"ם

בזמן הזה שלנו, יש לדון על החיוב בתרומות ומעשרות וכל המצוות התלויות בארץ, לפי כל השיטות.

לפי שיטה אחת, והיא של הראב"ד, ההלכה היא כרבי יוסי שתרומה בזמן הזה מדאורייתא, וכאמור אין מסקנה זו מחייבת את הדין בשאר המצוות, ובייחוד לא לגבי שביעית, שיש טעמים אחרים לומר שאינה נוהגת בזמן הזה מדאורייתא.

שיטת הרמב"ם נתבארה שהתרומה בזמן הזה מדרבנן, וכן היה לדעתו אף בימי עזרא כיון שלא נתקיים אצלו התנאי הנזכר בתחילת הלכות תרומות שיכבוש את הארץ מדעת רוב ישראל.

לפי דבריו נראה שאף עתה, אף על פי שזכינו לתקומת מדינת ישראל שיש בה יותר ממה שהיה בימי עזרא, מכל מקום עדיין חסר התנאי שיהא הכיבוש מדעת רוב ישראל, והרי לפי הרמב"ם, אין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל ובזמן שהיו כל ישראל שם. לפיכך, יוצא שחיוב התרומה והמעשר נשאר בגדר חיוב שהוא רק מדבריהם.

2. שיטת התוספות

השיטה השלישית היא שיטת ר"י בתוספות במסכת יבמות, שם הוא כותב שאין שום חכם שיאמר שקדושת הארץ בזמן בית שני לכל המצוות התלויות בארץ היתה רק מדרבנן. לדעתו הכל מודים, אף חכמים שחולקים על רבי יוסי, שבזמן בית שני היה החיוב בתרומות ומעשרות מדאורייתא וזוהי קדושה שנייה הנזכרת בכל מקום, אלא כשגלו לאחר חורבן הבית בטלה הקדושה לדברי חכמים ובכל זאת נשאר החיוב להפריש תרומות ומעשרות מדרבנן.

לפי שיטה זו יש מקום לדון האם לא נתחדש בימינו החיוב מדאורייתא, ומדוע שלא נאמר שהקמת מדינת ישראל הביאה למצב חדש שיש בו כדי להחזיר את קדושת ארץ ישראל למקומה כבראשונה. אפשרות זו באה בחשבון כיון שלפי התוספות, והסוברים כמותם כמו בעל התרומות, הרי אין צורך בביאת כולכם, כפי שלא היה גם

בזמן עזרא. ואם תאמר שקדושת הארץ תלויה בבניין בית המקדש, זאת מנין? מסתבר אפוא שהעיקר תלוי בקיומו של שלטון יהודי בארץ ישראל והרי סמכותה של המדינה היום גדולה יותר מסמכות השלטון שהיתה לעם בימי עזרא.

3. כיבוש יחיד

שיטת התוספות מבוארת עוד במסכת עבודה זרה (דף כ"א עמוד א דבור המתחיל כיבוש יחיד). הם דנים שם על הגדר של כיבוש יחיד, ומביאים תחילה את פרוש רש"י, שכל שלא היו כל ישראל ביחד הרי זה כיבוש יחיד, ודבריו הם כשיטת הרמב"ם, אבל הם דוחים את דבריו בטענה שכל שטח מארץ ישראל שנכבש אפילו על ידי יחיד, אין זה בגדר כיבוש יחיד.

כמוהם כותב גם הריטב"א בחידושו למסכת עבודה זרה, שאין צורך שיהא כל כיבוש בארץ ישראל בהתייעצות עם סנהדרין ואורים ותומים, והר"ן (שם דף ו עמוד ב בדפי הרי"ף) מעיר שאף בימי יהושע היו הרבה כרכים שלא נכבשו על ידי כל ישראל.

לפי שיטתם יוצא שכיבוש יחיד הנזכר בגמרא אינו גוגע לשום שטח אשר בתוך גבולות ארץ ישראל, אלא מחוצה לה כמו סוריא, שכיבושה נקרא כך מפני שדוד הקדים וכבשה לפני כיבושה של כל הארץ.

גדר זה מוסבר גם על ידי הרמב"ן בפירושו לתורה (דברים פרק י"א פסוק י"ד) שדוד כבש את סוריא ברצון נפשו, שלא שאל באורים ותומים ולא נמלך בסנהדרין, וכיון שלא עסק תחילה בכיבוש כל הארץ נחשב כיבושו שם לכיבוש יחיד.

מעתה נשאר הדין בזמן הזה תלוי בשאלה אשר נידונה לעיל האם קדושת הארץ תלויה במעשה הקדשה כל שהוא, או שהכל תלוי רק בכיבוש ובהתיישבות על הארץ, וכבר התבאר שיש מחלוקת בין הראשונים לגבי שאלה זו.

נמצא, אפוא, שכיוון שאין לנו להכריע במחלוקת זו, יוצא שיש ספק לגבי קדושת הארץ בזמן הזה, שהרי אין לנו יודעים מה טיבו של מעשה ההקדשה ואין לנו יודעים לעשותו.

4. סיכום

המסקנה היוצאת מדברינו היא שיש ספק שקול בקשר לשאלה האם בזמן הזה יש חיוב בתרומות ומעשרות מדאורייתא או מדרבנן.

מצד אחד עומדת לפנינו שיטת הראב"ד שהחיוב הוא מדאורייתא, וכנגדו עומדת שיטת הרמב"ם שהחיוב הוא מדרבנן, ובתוכם שיטת התוספות לפיה קיים הספק האם

חזרה הקדושה למקומה כבראשונה על ידי הקמת מדינת ישראל או שמא עדיין לא חזרה לפי שלא נעשה מעשה של הקדשה.